

Orxan Çarkəz oğlu YUSUBOV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı

**FİSKAL MEXANİZMLƏR İLƏ İQTİSADI ARTIM ARASINDA ƏLAQƏNİN
METODOLOJİ ƏSASLARI**

Xülasə

Məqalə fiskal mexanizmlərin iqtisadi artıma təsirinə həsr edilmişdir. Bunun üçün əsas baza olaraq məcmu tələb və məcmu təklifdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən fiskal siyasətdəki dəyişikliklərin təsir mexanizmlərinin sadalanan iki makroiqtisadi amilə necə təsir etdiyi vurğulanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, fiskal siyasətin bir sıra alətlərinin iqtisadiyyata müdaxiləsi multiplikativ effektə də malik olduğundan fiskal siyasətin həyata keçirilməsi zamanı iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi avtomatik olaraq baş verir. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki, fiskal mexanizmlərdəki dəyişikliklər vaxtında olsun və hökumətin bu dəyişikliklərə zamanında müdaxiləsi yerində olsun.

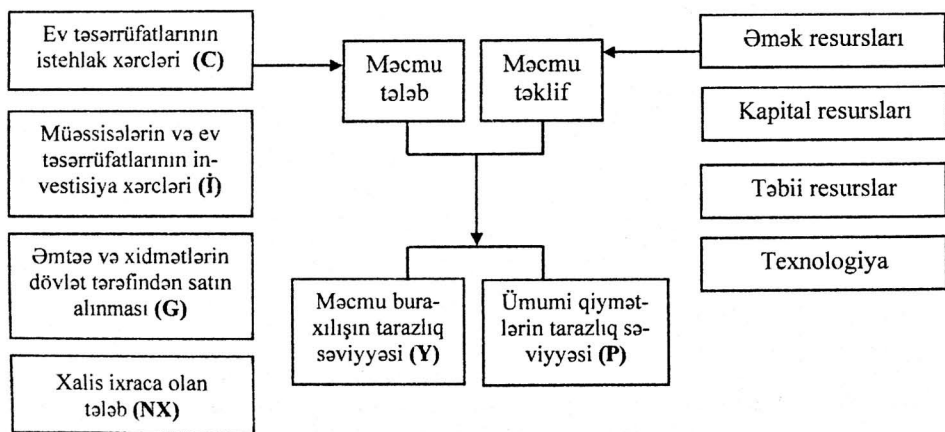
Açar sözlər: fiskal mexanizmlər, iqtisadi artım, məcmu tələb, məcmu təklif, ÜDM, istehlak və investisiya funksiyaları və s.

Giriş

Artıq təksibedilməz faktır ki, fiskal mexanizmlərdəki dəyişikliklər iqtisadi inkişafda əsas rolə malikdir. Belə ki, investisiya xərcləri, əhalinin istehlakı ilə bağlı xərcləri, dövlət xərcləri, vergilərin dərəcələri, daxili və xarici borclarla bağlı büdcədən ayrılan və ya ödənilən vəsaitlərin həddi və s. kimi amillər iqtisadi artıma birbaşa təsir edir. Fiskal siyasəti dövlət həyata keçirdiyi üçün fiskal siyasətin alətləri (ümumi xərclərin artımı və s.) ilə məcmu tələbə və iqtisadi aktivliyin səviyyəsi ilə məcmu təklifə birbaşa təsir göstərə bilər.

Fiskal mexanizmlərin məcmu tələbə və məcmu təklifə təsiri

Fiskal mexanizmlərin məcmu tələb və məcmu təklifə necə təsir etdiyini öyrənmək üçün ilk növbədə bu anlayışların mahiyyətinə və qarşılıqlı əlaqə mexanizminə baxaq. Çünki, fiskal mexanizmlərin iqtisadi artıma təsiri məhz məcmu tələb və məcmu təkliflə başlayır.

Şəkil 1. Məcmu tələb və məcmu təklifin qarşılıqlı əlaqəsi.

Mənbə: [1, s. 61]

Məcmu tələb və məcmu təklif iqtisadiyyatdakı optimal seçimə təsir edən əsas makroiqtisadi göstəricilərdir. Buna görə də onlar arasında makroiqtisadi tarazlığın saxlanılması və ya qorunması böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir.

Məcmu tələb (aggregate demand-AD) - müəyyən bir müddətdə və müəyyən qiymət səviyyələrində bütün makroiqtisadi agentlərin son məhsullara və xidmətlərə tələbidir. Yəni məcmu tələb aşağıdakıların cəmidir:

$$AD = C + I + G + NX \quad (1)$$

Əgər biz fikir versək görərik ki, bu, ÜDM-in xərclərə görə hesablanması formulası ilə eynidir. Yəni,

$$Y = C + I + G + NX \quad (2)$$

Burada, fərq ondan ibarətdir ki, ÜDM-in hesablanmasında bütün makroiqtisadi agentlərin bir il ərzində xərclərini əks etdirir. Başqa sözlə, fiskal mexanizmlərin məcmu tələbə və məcmu təklifə necə təsir etdiyini müəyyən etməklə iqtisadi artıma da təsirini müəyyən etmək mümkündür.

Məcmu tələblə bağlı istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi müəyyən edən ilk amil qiymətdir. Qiymətlərin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər məcmu buraxılışın həcmi az olacaqdır və həmçinin bu prosesin əksi də doğrudur. Qeyd etdiyimiz fikri pulun kəmiyyət nəzəriyyəsi ilə izah etməyə çalışaq.

$$MV = PY \text{ buradan, } Y = \frac{MV}{P} \quad (3)$$

Burada, P - qiymətlərin səviyyəsi (qiymət indeksi), Y - təqdim olunan məcmu tələbin həcmi, M - iqtisadiyyatda pul kütləsinin həcmi, V - pulun dövretmə sürəti.

Əmtəələrin və xidmətlərin qiymətlərinin artması ev təsərrüfatlarına məxsus yığılmış maliyyə aktivlərinin alıcılıq qabiliyyətinin azalmasına səbəb olur. Sərvətlərini qorumaq üçün istehlakçılar xərcləri azaldır və əmanətləri artırmaq məcburiyyəti ilə üzləşirlər. Belə halda məcmu tələbin azalmasına səbəb olur. Nəzəri yanaşmalar təsdiqləyir ki, məcmu buraxılış məcmu tələbə bərabər olduqda iqtisadiyyat tarazlıq vəziyyətində olur və aşağıda qeyd edilən formulada eynilik olur.

$$Y = AD = C + I + G + NX \quad (4)$$

Məcmu buraxılış məcmu tələbə bərabər olduqda bu zaman iqtisadiyyat özünün tarazlıq səviyyəsində olur. Qeyd edilən bərabərlik olmadıqda isə nəzərdə tutulmayan investisiya çatışmamazlığı ortaya çıxır.

$$I = Y - AD \quad I > 0 \quad (5)$$

Məcmu buraxılışın məcmu tələbdən böyük olması planlaşdırılmayan kapital yığılmasının mövcudluğunu göstərir. Bu zaman firmalar istehsalı o həddə qədər azaldırlar ki, məcmu tələblə məcmu təklif bərabər olsun. Qeyd edilən fikrin əksi də doğrudur. Yuxarıda göstərdik ki, məcmu tələbin komponentlərindən biri də ev təsərrüfatlarının istehlakıdır. Məlumdur ki, ev təsərrüfatlarının istehlakı sabit deyil, gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq dəyişir. Burada istehlakçı dedikdə ev təsərrüfatlarının xərcləri nəzərdə tutulur. İstehlakçıların gəlirləri və ya istehlakçı rifahındakı dəyişikliklər, istehlakçı gözləntiləri (məsələn, qiymət artımının gözlənməsi mallara tələbatı artırır), vergi dərəcələrində dəyişikliklər (vergilərin artırılması istehlak xərclərini və məcmu tələbi azaldır və vergi dərəcələrinin azalması isə istehlak xərclərini artırır), istehlakçı borcu əvvəlcədən kredit üzrə alış nəticəsində yaranan borcun yüksək səviyyədə olması mövcud borcları ödəmək üçün istehlakçının bugünkü xərclərini azalda bilər və əksinə, istehlakçının borcu nisbətən az olduqda cari xərclərini artırmağa hazır olur ki, bu da məcmu tələbin artmasına səbəb olur. Məlumdur ki, aşağı gəlirli ev təsərrüfatları ilə müqayisədə yüksək gəlirli ev təsərrüfatları daha çox istehlak edirlər. Onda belə bir mənzərə ortaya çıxır ki, istehlak ilə gəlir səviyyəsi arasında əlaqə var. Bu əlaqəyə makroiqtisadiyyatda istehlak funksiyası deyilir və onu aşağıdakı kimi göstərmək olar.

$$C = C_0 + c * Y \quad C_0 > 0 \quad 0 < c < 1 \quad (6)$$

Burada C_0 -gəlirlərdən asılı olmayan avtonom istehlak, c isə istehlaka marginal meyilliliyi göstərir və gəlirin hər vahid artımına uyğun istehlak artımını bildirir. Həmçinin c istehlaka marginal

son hədd meyillik və C_0 -gəlirlərdən aslı olmayan avtonom istehlakın səviyyəsi nə qədər böyük olarsa məcmu buraxılışın tarazlıq səviyyəsi bir o qədər yüksək olar.

Məlumdur ki, iqtisadi tənzətlə zamanı insanlar dövlətdən tədbir görməsini gözləyir və tələb edir. Bu zaman dövlət məcmu tələblə bağlı iki tədbir görə bilər. Bunlardan birincisi məcmu tələbin komponenti olan dövlət tərəfindən əmtəə və xidmətlərin alışıdır (G). İkincisi isə vergi və transferlərlə təsir edə bilər. Məlumdur ki, ev təsərrüfatlarının sərəncamında qalan gəlirlər (YD) alınmış transferlər (TR) və dövlət vergilərini (TA) ödədikdən sonra ev təsərrüfatlarının sərəncamında qalan xalis gəlirlər aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$(Y + TR - TA) \quad (TA = tY) \quad (7)$$

Əgər (6)-da göstərilən (Y) dəyişənin qiymətini (7)-də nəzərə alsaq həmin formula aşağıdakı kimi dəyişəcəkdir.

$$C = C_0 + c * (Y + TR - TA) \quad \text{və} \quad (TA = tY) \quad \text{bərabər olduğunu nəzərə alsaq,} \\ \text{onda} \quad C = C_0 + c * (Y + TR - tY) = C_0 + c * TR + c(1 - t)Y \quad (8)$$

Göründüyü kimi, gəlir vergisi istehlak xərclərini azaldır.

Dövlət xərclərində dəyişikliklər də məcmu tələbin həcminə ciddi təsir edir. Belə ki, dövlət satınalmalarının artması məcmu tələbin artmasına, azalması isə məcmu tələbin azalmasına səbəb olur. Mütərəqqi təcrübə göstərir ki, inkişaf etmiş bir çox ölkədə dövlət xərclərinin həcmi təqribən dövlət büdcəsinin üçdə biri qədər olur.

Məcmu tələbin səviyyəsinə təsir edən digər bir amil isə investisiya xərclərində dəyişiklikdir. Burada investisiya xərcləri dedikdə zavodların tikintisi, texnologiyalara çəkilən xərclər nəzərdə tutulur. Səhmi və istiqrazların alınması məcmu tələbdə investisiya xərclərinə aid edilmir. Yeni texnologiyaların tətbiqi investisiya xərclərini stimullaşdırır və istehsal müəssisələrinə tələbatı artırır. İqtisadiyyatda investisiyalar əsasən iki amildən, sahənin mənfəət norması və faiz dərəcələrindən asılıdır. Adətən firmalar investisiya malları almaq üçün borc da alırlar. Bu zaman investisiya xərcləri aşağıdakı şəkildə ala bilər.

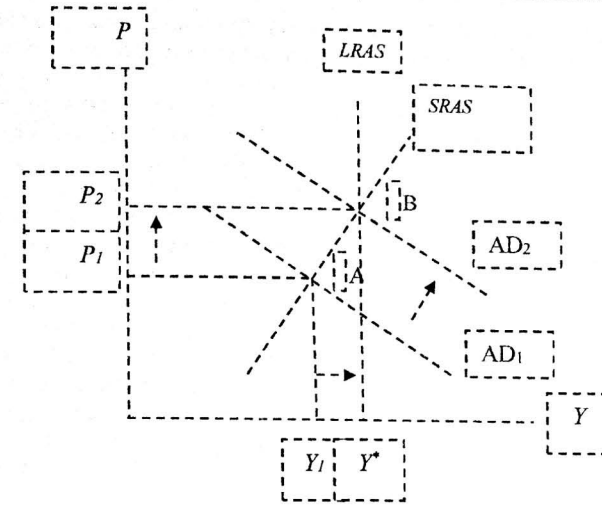
$$(i = A_i - bi) \quad b > 0 \quad (9)$$

Burada, i -faiz dərəcəsi, b - əmsali isə faiz dərəcələrinin investisiya xərclərinə təsirini göstərir. A_i - isə burada avtonom investisiya xərcləridir, bu investisiya xərcləri gəlir və faiz dərəcəsindən asılı deyil.

Dövlət vergi dərəcələrini aşağı salmaqla məcmu tələbi genişləndirə bilər. Vergilər aşağı olduqda əhəlinin sərəncamda qalan gəlirləri artır, firmalar isə aşağı dərəcə ilə vergi ödədikdən sonra əldə qalan xalis gəlirin müəyyən hissəsi isə investisiya kimi çıxış edə bilər. Dövlət vergi dərəcələrini aşağı saldıqda zaman məcmu tələb əyrisi AD_1 A tarazlıq nöqtəsindən yüksələrək B tarazlıq nöqtəsinə çatır ki, bu da AD_2 əyrisinə çatır və B nöqtəsində tarazlıq səviyyəsində olacaqdır. Başqa sözlə, məcmu tələb genişlənir. Belə yanaşma müəyyən növ işsizliyin aradan qaldırılmasına da faydalı olur. Həmçinin aşağı vergi dərəcələri işgüzar aktivliyin də yüksəlməsinə və məşğulluğun artmasına stimulyer verir.

Şəkil 3-dən göründüyü kimi, vergilərin aşağı düşməsi məcmu buraxılışın artmasına, yəni şəkildə göstəriləndiyi kimi Y_1 -dən Y^* -səviyyəsinə çatır. Belə hal isə istehlak qiymətləri indeksinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi isə qeyd edilənlərin əks istiqamətdə hərəkət etməsinə səbəb olacaqdır. Dövlətin vergitutma və dövlət xərcləri istiqamətindəki siyasəti istehsalçıların və istehlakçıların davranışlarına, həmçinin, ölkə iqtisadiyyatında sərəvtlərin yaranmasına, gəlirlərin isə bölüşdürülməsinə birbaşa təsir göstərir. İstər daxili və istərsə də xarici sektorda makroiqtisadi disbalans dövlət büdcəsində kəsirin (defisit) yaranmasına əsaslı zəmin hazırlayır. Belə hal isə ciddi makroiqtisadi tədbirlərin alınmasını zəruri edir. Mütərəqqi təcrübə təsdiqləyir ki, dövlətin fiskal mexanizmlərdən səmərəli istifadə etməsi, daha daqiq vergilərin azaldılması və ya optimal səviyyədə tutulması, dövlət xərcləri və investisiya xərclərini artırması nəticəsində məcmu tələb və buna müvafiq olaraq məcmu buraxılış artır.

Şəkil 3. Vergi dərəcələrinin aşağı salınmasının məcmu tələbə təsiri.

Mənbə: [3, s. 134]

Nəzəri yanaşmalar göstərir ki, məcmu tələb baxımından qiymətlərin səviyyəsinə idxal məhsulları da ciddi təsir edir. Doğrudan da xarici məhsulların dəyəri milli rezidentlər üçün daha münasib (ucuz) olur, bu zaman ölkə vətəndaşları daha çox idxal məhsullarına meyilli olurlar ki, bu da məcmu tələbin həddinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Fiskal mexanizmlərin məcmu tələbə təsiri ilə bağlı qeyd olunanlardan əlavə onu da bildirmək ki, dövlət xərclərinin və vergilərin multiplikativ təsiri də mövcuddur. Multiplikativ təsir mexanizmini isə riyazi baxımdan aşağıdakı kimi göstərmək olar.

$$\alpha = \frac{1}{(1-c)(1-t)} \quad (9)$$

Multiplikatorla bağlı onu da qeyd etmək ki, əgər istehlak funksiyasında xərclər məcmu tələbin stimullaşdırılmasına yönəlsə, vergi multiplikatorunda bu belə deyil. Belə ki, əgər dövlət 1 manat vergi yükünü azaldırsa, onda bunun bir hissəsi istehlaka, digər hissəsi isə qənaətdə gedəcəkdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, xərclər multiplikatoru ilə vergi multiplikatoru məcmu tələbə müxtəlif cür reaksiya verir və vergi multiplikatoru xərclər multiplikatorundan daha az sərəvtə verir.

İstehlak xərclərinin multiplikativ effektivliyi ilə bağlı bildirmək ki, multiplikator avtonom məcmu tələbin bir vahid artması zamanı tarazlı məcmu buraxılışın nə qədər dəyişməsinə ifadə edir. Beləliklə də məcmu tələbə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Cədvəl 1

Məcmu tələbin elementlərinə təsir edən amillər

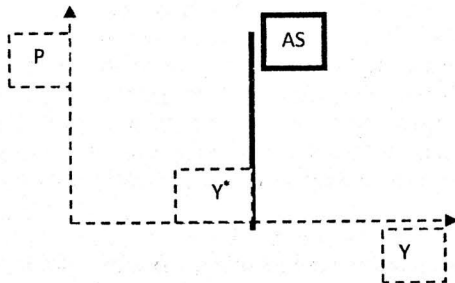
İstehlakçı xərcləri	İnvestisiya xərcləri	Dövlət xərcləri	Xalis ixrac xərcləri
1. İstehlakçı gəlirləri	1. Faiz dərəcəsi	1. Dövlət xərclərində dəyişikliklər.	1. Xarici ticarətdə dəyişikliklər
2. İstehlakçı gözləntiləri	2. Gözlənilən gəlir səviyyəsi	2. Dövlət proqramlarının qəbulu	2. Xarici ölkələrdən daxil olan gəlirlər
3. Borclanma.	3. Vergilərin səviyyəsi	3. Siyasi dəyişiklik	3. Valyuta məzənnəsi.

Mənbə: [3, s. 146]

Məcmu təklif (Aggregate supply) sahibkarlar və dövlət sektorları tərəfindən satışa təqdim olunan müəyyən miqdarda mal və ya xidmət, ya da hər mümkün real istehsal səviyyəsində faktiki qiymət səviyyəsidir.

Məcmu təklif qiymət səviyyəsindən asılıdır. Bu baxımdan ümumi qiymət səviyyəsi və məcmu təklifin həcmi arasında birbaşa korrelyasiya mövcuddur. Bu, məcmu təklifə təsir edən digər amillərin dəyişmədiyi halda daha aktual olur. Məcmu təkliflə bağlı onu da qeyd edək ki, burada qiymətlər elə səviyyədə olmalıdır ki, müəssisələrin milli istehsalı artdıqca xərclərini və eləcə də mənfəəti təmin etməsi mümkün olsun. Başqa sözlə, məcmu təklifdə əsas məsələ potensial məhsul istehsal etmək mümkün olsun. Bu, bir sıra amillərdən asılıdır: istifadə olunan əməyin sayı, istifadə olunan əməyin keyfiyyəti, kapital, resurslar, texnologiya, digər xərclər və s. Daha yüksək qiymətlər əlavə miqdarda mal istehsalına stimül yaradır ki, bu da məcmu təklif baxımından önəmlidir. Aşağı qiymətlər məhsul istehsalının azalmasına səbəb olur. Buna görə, qiymət səviyyəsi ilə müəssisələrin bazara çıxardığı məhsulun həcmi arasındakı birbaşa əlaqə olduğunu göstərir.

Məcmu təklif iqtisadi faydanı artırmaq məqsədi ilə real iqtisadi şəraitdə satış üçün istehsal və təklif olunan ÜDM-in həcmi əks etdirir. Əlbəttə ki, ÜDM-in həcmi iqtisadi fazalardan (iqtisadi tsikl) asılıdır. Buna görə də ÜDM-in həcmi daha böyük və ya daha az ola bilər. Məcmu buraxılışa təsirlər qısamüddətli və uzunmüddətli olmaq üzrə dəyişə bilər. Qısamüddətli dövrdə milli iqtisadiyyatın nominal həcmi kifayət qədər sabit olur. Bu, əməkhaqqı, maddi ehtiyatların qiymət səviyyəsi, faiz dərəcəsi ilə bağlıdır. Belə parametrlər üçün son dərəcə vacibdir və yavaş-yavaş dəyişir. Buna görə də milli iqtisadiyyatın bir növ sabitləşmə vasitəsi kimi çıxış edirlər. Qısamüddətli bir dövrdə məcmu buraxılış və məşğulluq səviyyəsi çıxış etdiyindən məcmu tələb (AS) ayrısı demək olar ki, üfqi bir forma alır. Üfqi şəkil alan məcmu tələb (AS) ayrısı işsizliyə və qiymətlərin qorunmasına təsir edir. Üfqi şəkildə olan məcmu tələb (AS) ayrısına bəzən Keynsçi məcmu təklif ayrısı da deyilir. Uzunmüddətli dövrdə isə əksinə, şaquli vəziyyətdə olur və bu ayrıya bəzən klassik məcmu təklif ayrısı deyilir. Klassik məcmu təklif ayrısı şaquli vəziyyətdə olmaqla, qiymət səviyyəsindən asılı olmayaraq əmtə təklifinin sabit qaldığını göstərir. Klassik yanaşmanın məcmu təklif ayrısının şaquli vəziyyətdə olması ilə bağlı baxışlarını belə şərh etmək olar ki, əgər bütün iqtisadiyyatda yüksək tələb mövcuddursa və bütün istehsal amilləri istehsal dövrünə cəlb olunmuşdursa, artıq itehsal artırmaq limiti tükənmiş olur. İşçi qüvvəsinin tam məşğulluğu şəraitində məcmu buraxılış potensial ÜDM (Y^*) səviyyəsində olur. Potensial ÜDM hər il dəyişsə də bu artıq qiymət səviyyəsindən asılı olmur. Buna görə klassik yanaşmaya görə məcmu buraxılışın ayrısı belə olur.

Şəkil 4 Klassik yanaşmaya görə məcmu buraxılış ayrısı.

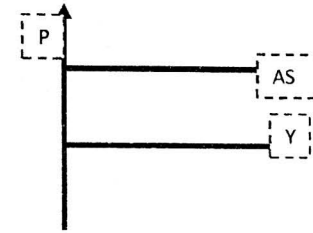
Mənbə [4, s. 99].

Beləliklə də klassik nəzəriyyədə məcmu təklifin təhlili aşağıdakı şərtlərə əsaslanır:

- Bazarlar rəqəbətliyə əsaslanır;

- Məhsul buraxılışının həcmi yalnız istehsal amillərinin sayından (əmək və kapital) və texnologiyadan asılıdır, qiymət səviyyəsindən isə asılı deyildir;
- İstehsal və texnologiya amillərində dəyişiklik ləng gedir;
- İqtisadiyyat istehsal amillərinin tam məşğulluğu şəraitində fəaliyyət göstərir, buna görə istehsal həcmi potensial səviyyəsinə bərabərdir;
- Qiymətlər və nominal əməkhaqqı çevikdir, onlardakı dəyişikliklər bazarlarda tarazlığı qoruyur.

Keynsçi məcmu təklif ayrısı mövcud qiymət səviyyəsində firmaların nə qədər əmtə təklif edəcəyini göstərən üfqi xətdir. Keynsçi belə yanaşmanın əsas ideyası isə ondan ibarət olmuşdur ki, iqtisadiyyatda işsizlik mövcuddur və firmalar mövcud əməkhaqqı ilə istədikləri qədər işçi cəlb edə bilirlər. Keynsin təklif etdiyi ideyanın böyük iqtisadi depressiyanın mövcud olduğu dövrdə baş verdiyini nəzərə alsaq, o dövrdə əlavə kapital və işçi qüvvəsi cəlb etməklə istənilən qədər məhsul istehsal etmək olardı. Məcmu buraxılışa Keynsçi yanaşmada qiymətlərin sabit olması nəzərdə tutulur və bu təsir nəzərə alınmır. Lakin, ümumbəşəri təcrübə göstərir ki, əksər ölkələrdə qiymətlər az da olsa qalxır. Başqa sözlə, inflyasiya həmişə mövcuddur.

Şəkil 5. Keynsçi yanaşmaya görə məcmu buraxılış ayrısı.

Mənbə: [3, s. 135]

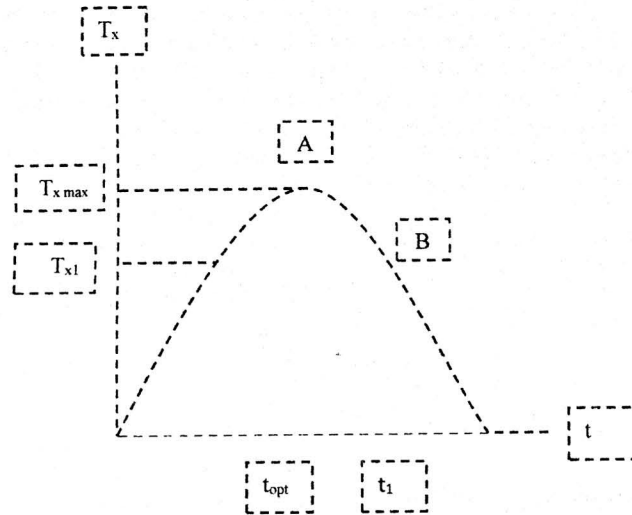
Keynsçi yanaşma məcmu təklifin təhlili aşağıdakı fərziyyələrə əsaslanır:

- İqtisadiyyat məşğulluğunun tam fəaliyyət göstərməməsi şəraitinə əsaslanır;
- Qiymətlər, nominal əməkhaqqı və digər nominal dəyərlər nisbətən dəyişməzdir və bazanın dalğalanmasına yavaş-yavaş reaksiya göstərir;
- Məhsul buraxılışının həcmi bazanın dalğalanmasına daha tez cavab verir.

Beləliklə də məcmu təklif üzrə yanaşmalar göstərir ki, bütün mal və xidmətlərin təklifini firmalar, başqa sözlə, makroiqtisadi agentlər verir. Məcmu təklifdə vergilər və transfertlər təsir göstərir. Hökumət xərcləri isə məcmu təklifə xüsusi təsir göstərmir. Şirkətlər, firmalar vergiləri adətən istehsal vahidinə çəkilən müntəzəm xərc kimi götürülür ki, bu da bəzən onları məhsullarının təklifini azaltmağa məcbur edir. Firmalar vergiləri xərc kimi gördüyündən, vergilərin artması məcmu təklifin azalmasına, vergilərin azaldılması işgüzar fəallığın və məhsul istehsalının artmasına səbəb olur. Transferlər, əksinə, sahibkarlar tərəfindən müsbət qarşılanır, çünki göstərdikləri xidmətlərin təklifini artırma bilər. Əgər çoxlu sayda firma eyni məhsul təklifi siyasətini həyata keçirdikdə, belə halda bütün iqtisadiyyatın məcmu təklifi dəyişir. Beləliklə, dövlət vergi və transfertlərin düzgün tətbiqi yolu ilə iqtisadiyyatın vəziyyətinə təsir göstərə bilər. Deməli, vergi və transfertlər fiskal siyasətin alətləri kimi təkcə məcmu tələbə deyil, eyni zamanda məcmu təklifə də təsir göstərir. Vergilərin azaldılması və transfertlərin artırılması iqtisadiyyatın tənəzzül dövründə tsiklik işsizliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün iqtisadiyyatın sabitləşməsinə xidmət edir. Ümumi xərclərin artımı isə işgüzar fəallığı və məşğulluğu stimullaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər.

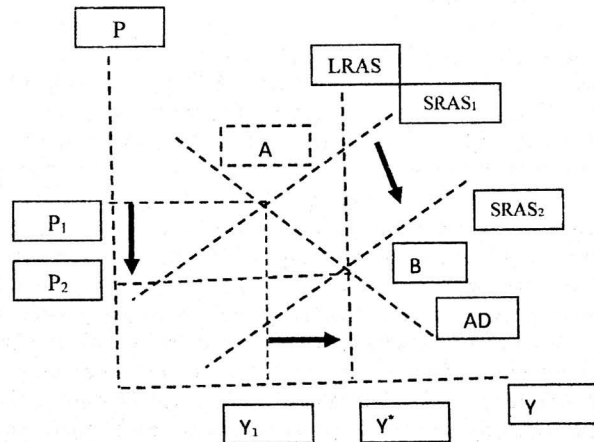
Vergilərin məcmu təklifə təsirinin detallı araşdırması ABŞ prezidenti R. Reyqanın iqtisadi məsləhətçisi olmuş, “təklif iqtisadiyyatı” konsepsiyasının banilərindən biri Artur Lafferə aiddir. A.

Laffer göstərir ki, vergi dərəcələrinin azaldılması məcmu təklifin genişlənməsinə xidmət etməklə yanaşı, investisiya və iqtisadi aktivliyə də kömək edəcək. A. Laffer belə bir hipotez irəli sürürdü ki, vergi dərəcələrinin elə bir optimal həddi mövcuddur ki, həmin həddə (t_{opt}) vergi gəlirləri dövlət büdcəsinin gəlirləri baxımından maksimum (T_{xmax}) olur. A. Laffer göstərir ki, vergilərin dərəcələri yüksəldiyi zaman (t_1) ölkədə biznes üçün aktivlik təbii olaraq aşağı düşür və buna müvafiq vergi gəlirləri də (T_{x1}) azalır.

Şəkil 3. Laffer ayrısı.

Vergi dərəcələrinin məcmu təklifə təsiri isə inflyasiyanın aşağı salınması baxımından da önəmli ola bilər. Həmin prosesi aşağıdakı kimi izah etmək olar.

Şəkil 4. Vergi azalmalarının məcmu təklifə təsiri.

Beləliklə də, vergilər təkcə dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi deyil, eyni zamanda milli gəlirin yenidən bölünməsində, ən əsası isə iqtisadiyyatın stabilləşməsində xidmət edir. Bu baxımdan fiskal siyasətin üstünlükləri olduğu kimi mənfi cəhətləri də mövcuddur.

Fiskal siyasətin üstünlükləri kimi bunları göstərmək olar:

1. Multiplikator təsiri. Fiskal siyasətin bütün alətləri vasitəsilə iqtisadiyyata müdaxiləsi məcmu məhsulun dəyərində çoxaldıcı (artırıcı) təsir göstərir;

2. Xarici geriləmənin olmaması. Xarici gerilik, bir siyasəti dəyişdirmə qərarı ilə onun dəyişdirilməsinin ilk nəticələrinin görünməsi arasındakı müddətdir. Hökumət maliyyə siyasətinin alətlərini dəyişdirməyə qərar verdikdə və bu tədbirlər qüvvəyə minəndə, onların iqtisadiyyata təsirinə nəticəsi özünü kifayət qədər tez göstərir;

3. Avtomatik stabilləşmənin olması. Fiskal siyasətin həyata keçirilməsi zamanı hökumətin iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üçün xüsusi tədbirlər görməsinə ehtiyac olmur. Stabilləşmə (iqtisadiyyatdakı dalğalanmaların hamarlanması) avtomatik olaraq baş verir.

Fiskal siyasətin çatışmazlıqları kimi bunları göstərmək olar:

1. Sıxışdırıb çıxarma effekti. Bu təsirin iqtisadi mənası belədir: Tənəzzül zamanı büdcə xərclərinin artması və büdcə gəlirlərinin (vergilərin) azalması ümumi gəlirin çoxalma, artmasına gətirib çıxarır ki, bu da pula tələbatı artırır və pulun faiz dərəcəsi artır. Başqa sözlə, sıxışdırıb çıxarma o zaman baş verir ki, fiskal siyasətin alətləri faiz dərəcələrini artırır (kredit qiyməti artır) və nəticədə investisiya qoyuluşları (xərcləri) azalır. Kreditlər ilk növbədə firmalar tərəfindən alındığından, kreditlərin dəyərinin artması özəl investisiyaların azalmasına səbəb olur. Bu da məhsul istehsalının azalmasına səbəb olur;

2. Daxili bir geriliyin olması. Daxili bir gerilik- bir siyasəti dəyişdirmə ehtiyacı və onu dəyişdirmə qərarı arasındakı müddət ərzində olmasıdır. Hökumət fiskal siyasətinin alətlərini dəyişdirmək qərarına gəlir, bunun üçün həmin siyasət qanunverici orqan (Məclis, Parlament, Konqres, Duma və s.) tərəfindən bu qərarların müzakirəsini və təsdiqlənməsini tələb edir. Bəzən bu qərarın qüvvəyə minməsi uzun zaman alır. Bu müzakirələr və koordinasiya uzun müddət tələb etdiyi üçün bu müddət ərzində iqtisadiyyatdakı vəziyyət dəyişə bilər. Nəticədə iqtisadiyyatda inflyasiyaya səbəb ola bilər ki, bu da iqtisadiyyata dağıdıcı təsir göstərə bilər;

3. Qeyri-müəyyənlik. Bu çatışmazlıq təkcə fiskal siyasət üçün deyil, pul siyasəti üçün də xarakterikdir. Qeyri-müəyyənliyə aiddir: a) iqtisadi vəziyyətin müəyyənləşdirilməsində problemlər. Belə ki, çox vaxt dəqiq müəyyənləşdirmək çətin olur ki, iqtisadi dövrdə tənəzzül dövrünün başa çatması və canlanmanın başlamasını və ya yüksəlişin pik həddinə çatması anı və s. İqtisadi dövrün müxtəlif mərhələlərində fərqli siyasət (stimullaşdırıcı və ya məhdudlaşdırıcı) tətbiq etmək lazım olduğundan, iqtisadi vəziyyətin müəyyənləşdirilməsində səhv və bu cür qiymətləndirmə əsasında iqtisadi siyasət növünün seçilməsi iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyinə səbəb ola bilər; b) Hansı iqtisadi vəziyyətdə və hansı konkret iqtisadi həcmdə dövlət siyasətinin alətləri hansı dəyərlə dəyişdirilməlidir. İqtisadi vəziyyət düzgün müəyyənləşdirilsə belə, iqtisadiyyatın yenidən bərpası və potensial məhsul istehsalını əldə etmək üçün dövlət satınalmalarının konkret həcmi və ya vergilərin azaldılmasının dəqiq həddini müəyyən etmək olduqca çətinidir;

4. Büdcə kəsiri. İqtisadi tənzimləmə Keyns metodlarının əleyhdarları olan monetaristlər, təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin və rəasional gözləntilər nəzəriyyəsinin tərəfdarları hesab edirlər ki, dövlət büdcəsinin kəsirli olması fiskal siyasətin ən vacib nöqsanlarından biridir. Həqiqətən, tənəzzül dövründə həyata keçirilən fiskal siyasət, məcmu tələbin artırılmasına yönəlmiş fiskal siyasətin stimullaşdırılması, dövlət satınalmalarının və köçürmələrin artması, büdcə xərcləri və vergi azaldılması, dövlət büdcəsi kəsirinin artmasına səbəb olur. Təsadüfi deyil ki, Keynsin təklif etdiyi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə dair göstərişlər “defisitə maliyyələşdirilməsi” də adlanır. Büdcə kəsiri problemi, 70-ci illərin ortalarından sonra iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin Keyns üsullarından istifadə edən əksər inkişaf etmiş ölkələrdə kəskinləşdi və həmin dövrdə ABŞ-da dövlət büdcəsi kəsiri tədiyyə balansı kəsiri ilə birləşəndə ABŞ-da “ikiqat defisit” meydana

gəldi. Bu baxımdan dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi problemi həmin dövrdə ən vacib makroiqtisadi problemlərdən birinə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Т.Ю.Матвеева Макроэкономика. Издательский дом Высшей школы экономики, Москва. 2017 с. 511.
2. Под редакцией М.И. Ноздрина-Плотницкого. **Макроэкономика**: Минск-2012 с.314.
3. Т.Ю.Матвеева Макроэкономика. Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. с.511.
4. И.М. Лемешевский, В.И. Донцова. Макроэкономика. Минск. Изд-во МИУ- 2014 с.266.

Orxan Çarkaz oğly ЮСУБОВ
докторант АУК

Методологическая основа взаимоотношения экономического роста и финансовых механизмов

Резюме

Статья посвящена влиянию фискальных механизмов на экономический рост. В качестве основы для этого подчеркивается совокупный спрос и совокупное предложение как механизмы влияния изменений в налогово-бюджетной политике, реализуемые государством, влияют на эти два макроэкономических фактора. Следует иметь в виду, что вмешательство ряда инструментов налогово-бюджетной политики в экономику имеет мультипликативный эффект, поэтому стабилизация экономики происходит автоматически во время проведения налогово-бюджетной политики. Ключевым моментом здесь является обеспечение своевременности изменений в налоговых механизмах и своевременного вмешательства правительства.

Ключевые слова: фискальные механизмы, экономический рост, совокупный спрос, совокупное предложение, ВВП, потребительские и инвестиционные функции.

Orkhan Charkaz YUSUBOV
doctoral student of ACU

Methodological basis of the relationship between economic growth and fiscal mechanisms

Summary

The article is devoted to the impact of fiscal mechanisms on economic growth. As a basis for this, aggregate demand and aggregate supply emphasize how the mechanisms of influence of changes in fiscal policy implemented by the state affect these two macroeconomic factors. It should be noted that the intervention of a number of fiscal policy instruments in the economy has a multiplier effect, so the stabilization of the economy occurs automatically during the implementation of fiscal policy. The key here is to ensure that changes in fiscal mechanisms are timely and that the government intervenes in a timely manner.

Key words: fiscal mechanisms, economic growth, aggregate demand, aggregate supply, GDP, consumption and investment functions.